

CSABA LÁSZLÓ

Az összehasonlító gazdaságtan a 21. században

Ez a tanulmány arra az alapkérdésre keresi a választ, hogy milyen kihívásokkal szembesül az összehasonlító gazdaságtan a technológiai és politikai okokból felfordult világgazdaság értelmezése során. Tézismondatunk az, hogy a „posztoszocialista átmenet” kutatása a kapitalizmus változatai elemzésének adja át a helyet, de ez nem a megszokott liberális *versus* koordinált modell keretében értelmezhető. A tanulmányban a világgazdaság egészét meghatározó három nagy gazdasági régió modelljét bemutatva érvelünk az összehasonlító módszer változatlan érvényessége és hasznossága mellett.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: P1, P2, P51.

Fogalmi és történeti áttekintés

Az összehasonlító gazdaságtan a közgazdaság-tudomány egyik legrégebbi ága, az intézményi közgazdaságtan egyik leágazása. Kevesen tudják, hogy az első átfogó, több kiadást is megélt monográfiát a kérdéskörben az ekkorra már az Egyesült Államokban tanító *Surányi-Unger Tivadar* [1952] adta közre, amely mind a tematikát, mind a módszert tekintve máig érvényes megállapításokat tartalmaz, a tervgazdaság önfelszámolása ellenére is.

Korábban is még számos összefoglaló munka jelent meg, különösen abban az időszakban, amikor a két katonai tömb szembenállása mind az önigazolás, mind pedig az ellenség feltérképezése okán keresett és bevetté is tette ezt a megközelítésmódot. Ez tükröződött abban, hogy ez a stúdium minden valamit magára adó amerikai, német és francia egyetemen szerepelt a kötelező vagy kötelezően választható tárgyak között. Némely esetben a hagyományos elnevezést használó

* Köszönettel tartozom *Berend T. Ivánnak, Csillag Istvánnak és Szelényi Ivánnak* az e kézirat különböző változataihoz fűzött észrevételeikért. Az elkerülhetetlenül fennmaradt hibákért és tévedésekért természetesen csakis a szerzőt terheli a felelősség.

politikai gazdaságtan keretében tárgyalták e kérdéseket. A kormányfőként az első szerkezeti reformjairól is híressé vált *Raymond Barre* [1997] két vastos kötetbe foglalt, nem kevesebb mint 15 kiadást megélt – vagyis e tekintetben a maga idejében a Samuelsonéval vetekedő – munkája nemcsak technikai elemzést tartalmazott, hanem a gazdasági rendszer elméletével is foglalkozott.

A kelet-európai rendszerváltozás természetesen új kihívásokat hozott, mind az összeomlott rendszer értelmezése, mind a kínai tapasztalatok bevonása, mind pedig az átmenet kutatása – a maga idejében felkapott – kérdéseinek vizsgálatában. A szakma nagy öregje, a michigani egyetem professzora, *Morris Bornstein* szerkesztésében ma is jól olvasható áttekintés született, amely összegezte a megelőző két évtizedben mind az érdemi, mind a módszertani kérdéseket illetően elért eredményeket (*Bornstein* [1994]). E kötet külön előnye, hogy elkerüli a győzelemittas megnyilvánulásokat, amelyeket főleg a kor szereplőitől olvashatunk még ma is, de az 1990-es évtized közepe óta elterjedt, búval bélelt, kizárólag az átalakulás társadalmi költségeit hangoztató narratívákat is.

A következő negyedszázadban értelemszerűen háttérbe sorolódott az a kérdés, hogy „akkor most végül melyik rendszer a jobb?”. Ugyanakkor az elemzőket – mind az elmélet, mind pedig az empiria művelőit – erősen foglalkoztatta az a hagyományos dilemma, hogy mitől van az, hogy „az egyiknek sikerül, a másiknak nem”, különösen akkor, amikor kiinduló feltételeik, tényezőellátottságuk, földrajzi helyzetük vagy éppen gazdasági méretük egybevetethető. E kérdéskör bemutatására az egyik legtekintélyesebb nemzetközi kiadó, a Palgrave vállalkozott (*Douarine–Havrylyshyn* [2021]). E széles merítésű áttekintésben talán a legeredetibb az, hogy megjelenik az „új komparatív közgazdaságtan” irányzata. Ez voltaképp a közgazdasági főáramban uralkodóvá vált mikroalapozást kívánja alkalmazni a hagyományosan makrokérdésekre összpontosító diszciplínában. Hasonlóképp fontosnak vélték a „módszertanilag igényes”, vagyis a szokásos üzleti és főáramú elemző/alkalmazott gazdaságtani képzésben közvetlenül hasznosítható ismeretek és eszközök bevonását is.

Végül a terület komplex áttekintései közül ki kell emelni a *Bruno Dallago* és *Sara Casagrande* szerkesztette [2023] kötetet. Ebben egyfelől heterodox közelítések, másfelől pedig a téma kutatásának új dimenziói jelennek meg, így a jövőkutatás, a pénzügyi felügyelet, az állam vezérelte kínai technológiai fejlesztések érékelése, az ifjúsági munkanélküliség, a járványügy és a környezetért viselt közös felelősség ügye. E kötetben megkísérlik a mikro- és a makroökonómia újfajta ötvözését, anélkül azonban, hogy az egyiket a másik alá rendelnék.

Már a fenti vázlatos áttekintésből is kitűnhet, hogy az összehasonlító gazdaságtan egészében követte azokat a fejleményeket, amelyeket a közgazdaságtan egészében megfigyelhettünk. Anélkül, hogy túlbecsülnénk bármely elismerés jelentőségét, a közgazdasági Nobel-díjak egyfajta irányjelzésül szolgálhatnak annak feltérképezéséhez, hogy merre halad tudományunk egésze. Mivel ezt a hatalmas témát egy hamarosan megjelenő enciklopédia (*Temesi* [2025]) tekinti át, legyen elég néhány megjegyzés. Egyfelől: a főáramba visszatértek a korábban margóra szorított „nagy kérdések”, így a szegénység, a környezet, a jövedelem elosztása és az innováció. Másfelől – mindettől nem függetlenül – visszanyerték szalonképességüket a nagy narratívák, a történelmi

közelítések és nem utolsósorban az esettanulmányok. A felsoroltak sosem koptak ki az összehasonlító gazdaságtanból, de manapság talán nem tűnnek annyira ezoterikusnak, mint 20–25 esztendeje.

A vizsgálatunk tárgyát képező jelenség a következő: ahogyan az 1930-as években a gazdaságpolitikai paradigma egyre inkább *államelvű* megoldások felé fordult, napjainkban valami hasonló figyelhető meg. A fordulat értelemszerűen a 2008–2009. évi pénzügyi válsággal kezdődött, majd a covid-járvány kezelésével, 2021–2022 során vált visszafordíthatatlanná. Jól láthatóan tartósan nő az állami újraelosztás és az állami szabályozás szerepe is az élet minden területén. Meglátásunk szerint immár nemcsak a periférián, hanem a világ gazdaság meghatározó térségeiben is olyan átalakulások zajlanak, amelyek túlmutatnak a korábban ismertnek vélt rendszerjellemzőkön. A stílus – tartalomává válik.

Ebben az áttekintésben a gazdasági rendszer fogalmát a Kornai János ([2011], [2016]) által kidolgozott módon, széles értelemben használjuk. Útmutatását követve felfogásunkban a gazdasági rendszer, a politikai intézmények és a működési mód egységet alkot. Ez rímél arra, ahogyan a 2024. évi Nobel-díjasok, Acemoglu, Johnson és Robinson alkalmazzák a kategóriát. Az intézményi megközelítés hagyományai szerint a formális intézmények mellett hasonlóan jelentősnek tekintjük az informálisakat. Ez utóbbi következtében nyílik meg az az értelmezési lehetőség előttünk, amelyben *az informális intézmények, ezen belül a politikai működési rend módosulása szinte magától értetődően hat a formális intézményekre*. Ilyesfajta változásokat jelentett a reformszocializmus vagy annak idején a náci hatalomátvétel, ahol is a formális intézmények és jogrend – különösen annak gazdaságot érintő része – érintetlen maradt. A következőkben a jelen világ gazdaságot meghatározó három nagy rendszer alakulását mutatjuk be.

Elemzésünk középpontjában az *államkapitalizmus* fogalma áll, amely ugyan az I. világháború időszakában született, de a modern szakirodalomba Joshua Kurlantzick [2016] vezette be újra. Elemzésének középpontjában a nagy fejlődő országok állnak, így Kína, Brazília és Indonézia. Felfogása szerint ezek az országok sikeres gyakorlatot folytattak a 2000-es években, de különösen a világ gazdasági válságot követően. Szerinte ezek az országok *egy új gazdaságpolitikai paradigmát honosítottak meg az állami aktivizmus felkarolásával*, mi több, ennek normatív értelmezésével. Vagyis – szemben a Nagy Mérséklet időszakával (1989–2009) – az állami aktivizmus korántsem merül ki a növekedés és a gazdálkodás keretfeltételeinek megszabásában és az ehhez is szükséges makroökonómiai stabilitás biztosításában. Ez a felfogás nyilvánvalóan szemben áll a szakirodalomban továbbra is többséginek mondható nézettel (Riczy-Geröcs [2021]), amely szerint a hagyományos, a győztesek előzetes kijelölésére és piacuk védelmére épülő fejlesztő állam elmélete és gyakorlata mára a múlté. Ebben a felfogásban a fejlesztő államnak éppen, hogy nem a hagyományosan méltatott aktivizmusa, hanem sokkal inkább újonnan vállalt önfegyelme és pénzügyi nyitottsága az, ami az érintett országokat sikeressé tette. (Vagyis senki sem állítja, hogy e siker forrása a nyugati modellek átvétele lett volna e gyökeresen más helyzetű társadalmakban.)

A közkeletű magyarázatok szembetűnően elégtelenek, hiszen a 2008 és 2022 közti másfél évtizedet egyáltalán nem követte a „szokásos” neoliberalizálódás

sem a kereskedelemben, sem a szolgáltatások terén; másfelé kell tehát a megoldást keresnünk. A következőkben három modell vázlatos elemzésével igyekszünk szemléltetni azt, hogy a szellemi, értékrendi tényezők a meghatározók, amelyek nélkül nem is lehet értelmezni azt, hogy miben áll a „valódi” vagy épp a „fel nem ismert” érdek, különösen a gazdasági jellegű. Az utóbbi értelmezésénél a klasszikus paretói felfogást vesszük alapul: azt a célt, hogy minél többeknek minél jobb legyen – fenntartható módon.

Az amerikai kapitalizmus fokozatos átalakulása

Az amerikai modellt nemcsak a korlátlan lehetőségek birodalmaként, hanem a tőkepiac vezérelte, minimális állami beavatkozáson alapuló modellként szokás tárgyalni, mint olyan való világbeli esetet, amely a legközelebb áll a tankönyvi modellhez. Ez a szemlélet egy időben talán helytálló lehetett, de évezredünkben már biztosan nem az. Igaz, hogy az ifjabb Bush idején még tovább folyt a dereguláció, különösen a pénzügyi szektorban. Ugyanakkor a 2008–2009-es válság kezelése igen erős és rendszeres állami beavatkozást tett elkerülhetetlenné. A volt Fed-elnök – és utóbb Nobel-díjas – *Ben Bernanke* [2017] könyvének címe sokatmondó: *Volt merszünk cselekedni*. A részt vevő megfigyelő önkritikus – nem önigazoló! – elemzése igen részletesen mutatja be azt, hogy a jegybank miként kényszerült előbb a fiskális hatósággal, majd az elnöki hivatallal, végül a törvényhozással is napi (és éjszakai) együttműködésre azért, hogy a pénzrendszer összeroppanását elkerülhessék.

Az Obama-kormányzat ideológiai és gyakorlati okokból tartózkodott a szabadpiac irányába történő visszatéréstől. A leglényegesebb intézkedése nyilván az *Affordable Care Act* volt, amely nagyjából százmillió polgárnak hozott valamiféle egészségbiztosítást. Emlékeztetünk arra, hogy Európában hasonló intézkedésekre 100–150 esztendővel korábban, a gazdasági fejlettség és adóztatás sokkal alacsonyabb szintjén került sor. A világ egyik leggazdagabb államának volt mit behoznia...

Az adóztatás területén hosszú távú trendként a kormányzat – a vagyon megadóztatása és az adókulcsok progresszivitása révén – igyekezett ellensúlyozni azt, hogy a vagyonának zömét részvényekben és ingatlanokban tartó leggazdagabb réteg vagyona és jövedelme még az állami beavatkozás ellenére is növekszik, legalábbis normális, válságmentes években (*Kuhn és szerzőtársai* [2020]). Az állami beavatkozás szándékai ellenére tovább növekedett a fehér és a fekete lakosság közti különbség, különösen a vagyon tekintetében (*Derenocourt és szerzőtársai* [2023]). Következésképp: ha adócsökkentésre kerül sor, mint az első Trump-elnökség idején, az szinte automatikusan a vagyoni és jövedelmi különbségek további növekedését hozza – még hozzá széles körben stagnáló reálbérek mellett. Ez önmagában magyarázza azt, hogy a kiváló makroökonómiai teljesítmény ellenére miért növekedhetett a társadalmi elégedetlenség, amely az első Trump-elnökséghez vezetett.

Érdemes kiemelni azt az – újabb elemzések (*Baldwin* [2025]) által is részletesen dokumentált – tényt, hogy az Egyesült Államok már az Obama-korszakban is minimum kétértelműen állt a Kereskedelmi Világszervezetben megtestesülő sokoldalú nemzetközi

rendhez. Az általuk kidolgozott TTIP és TPP megállapodások¹ voltaképp körű, de a beruházások védelmét és a szellemi tulajdont is felölelő átfogó megállapodások lettek volna. Bár ennek fő haszonélvezője minden elemzés szerint éppen az Egyesült Államok lett volna, Donald Trump – első elnökségének első intézkedéseként – kilépett mindkét megállapodásból. Ezzel kedvére tett a globalizáció veszteseiből álló választói körének (mindenekelőtt a kevésbé képzett munkavállalóknak), véget vetve a világ gazdaság ekkor már fél évszázada tartó liberalizációs folyamatának.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a világ gazdasági kapcsolatok normalizálását is zászlajára tűző Biden-kormányzat a gyakorlatban – halkan, de hatékonyan – folytatta elődje kereskedelmi protekcionizmusát. Sőt számos lépése – mindenekelőtt a zöld átállást segítő *Inflation Reduction Act* – voltaképpen a villanyautók termelőinek és forgalmazóinak nyújtott, durván piactorzító szubvenció volt, amelyet a földanya megóvásával kapcsolatos szólammokkal indokoltak. Emellett nagyvonalú infrastruktúra-fejlesztési terveket is indítottak, és a későbbiekben tárgyalt további iparpolitikai intézkedésekre is sort kerítettek. A Nippon Steel 2023. decemberi kísérletét amerikai versenytársa átvételére (15 milliárd dollár értékben) a Biden-kormány a munkavállalói érdekre hivatkozva az utolsó pillanatáig meggátolta, és Trump is csak 2025. június közepén – egy aranyrészvény ellenében – engedélyezte.

Az előadottak tetszés szerint bővíthetők lennének. A lényeg az, hogy az állami beavatkozás az Egyesült Államok gazdaságának egyre nagyobb részére terjedt ki, méghozzá rendszerjelleggel. Kiemelkedik ebben a külkereskedelmi politika, különösen azóta, hogy *a vámokat nem gazdasági jellegű alkuk keretében használják fel*. Ebben az a különös, hogy baráttal és ellenséggel egyként bánnak. De széles körben élnek a célzott adókkal, a bevándorlás szabályozásával, általában a végrehajtó hatalomnak egyfajta korlátlan értelmezésével.

A 2024. novemberi elnökválasztással nemcsak az Egyesült Államokban, hanem globálisan is új szakasz kezdődött. Míg a demokráciákban az a jellemző, hogy a politikai programok egy-egy választást követően a gyakorlatban felpuhulnak és középúttassá válnak, jelenleg szó sincs erről. Választási kampánya során az elnök számtalanszor előadta: első elnöksége idején a „mély állam”, vagyis a technokrácia ellenállt a valóban nagy változtatásokat célzó ötleteinek. Ezért a második elnökségének első és legfőbb feladata e mély állam megtörése, a korábban bevett gyakorlat megváltoztatása (*shake-up*). Trump újráválasztása azt a széles körben elterjedt érzést hozta felszínre, ami szerint Amerikában a politika elszakadt az emberektől, a döntéshozók buborékban élnek, és ezen indokolt változtatni.

Ennek érdekében a legtöbb szervezet élére kívülállókat (vagy épp az adott szervezettel a nyilvánosság előtt is harcban állókat) nevezett ki. Kormányának tagjai és az általa kinevezhető szervek vezetői közt egy sincs, aki az adott szervezetben választódott volna ki, mint például Jerome Powell, a központi bank elnöke. A kívülállók közt

¹ TTIP: Trans-Atlantic Trade and Investment Partnership: az Egyesült Államok és az Európai Unió közötti megállapodás. TPP: Trans-Pacific Partnership: a Csendes-óceán partján fekvő 12 állam tervezett kereskedelmi megállapodása. (Egyik megállapodás sem lépett érvénybe.)

sincsenek olyan, a terület kutatóiként már nevet szerzett személyek, mint annak idején Henry Kissinger vagy az újabb időszakban Janet Yellen.

Mindezek alapján nem kétséges, hogy a fennálló rend lerombolása az elnök szemében önérték. Igaz ez az amerikai berendezkedésre és a világban *pax americanának* is hívott, szabályalapú nemzetközi rendre, a Kereskedelmi Világszervezettől az IMF-en és a NATO-n át a párizsi klímaegyezményig. Az elnök egyes intézkedései önmagukban véve sem illeszkednek a korábbi felfogásba; mi több, gyakorta egymással sincsenek összhangban. Az amerikai esetben a világhálón könnyen elérhető *Project 2025*, a Heritage Alapítvány égisze alatt 2024 júliusában készült program tekinthető sorvezetőnek *Dans-Groves* [2023]. Tartalmazza például a közigazgatás átpolitizálását, de – különösen a gazdaságpolitika területén – jórészt az általánosságok szintjén mozog. Ugyanakkor az a tény, hogy egyik fő szervezője az elnöki hivatal költségvetési főigazgatója lett, valamint a kinevezések és az azokat követő működés szelleme erősen követi e dokumentumot, indokolja, hogy szelleme szerint értelmezzük a történeteket. Bizonyos értelemben ez a republikánusok által korábban is képviselt szempontok, így a deregulálás és a „tojásfejúekkel” szemben a gyakorlati ismeretek kultusza, a hagyományos értékek felkarolása. A gond csak az, hogy eközben elemi összeférhetlenségi szabályok sem érvényesülnek (a legélesebben Elon Musk mára véget ért fellépésében).

Hasonlóképp, amikor a szabályozás az átláthatatlanság ellenszere, s ekképp a piac hatékonyságának bizonyítottan az előfeltétele (mint, mondjuk, a gyógyszerek és a tőzsdei termékek esetében), a bürokrácia – elvileg nagyon dicséretes – leépítése a termelői érdekek korlátlan érvényesítése és a manipuláció előtt nyitja meg a teret. Ez utóbbi legalábbis a 2008–2009-es válság számtalan elemzéséből ma már közismertnek és bevettnek is mondható megállás.

Például minden eddig ismert számítás arra utal, hogy a bevételeknek a jelentősen megemelt vámtételekből származó növekménye messze nem képes ellentételezni a meghirdetett adókönytyítéseket. Hasonlóképpen, ha a gazdasági növekedés üteme nem marad meg a 2024. évi 2,5 százalékot meghaladó szinten, akkor az adóbevételek növekedése is elmarad, ekképp a költségvetési hiány is nő. Ez különösen akkor igaz, ha az adókönytyítéseket sem az – elmaradt növekedés okán meg sem jelenő – bevételek, sem a vámok, sem a GOP által hevesen ellenzett (bár az elnök által már belengetett)² adóemelések nem ellentételezik, egy már jelenleg is a háborús időket idéző adósság-szintről³ indulva. Mind az adósság fenntarthatósága, mind a tőzsde szárnyalásának folytathatósága tekintetében kételyek sorát fogalmazták meg meghatározó piaci szereplők.⁴ Ezekben a számításokban még nem szerepel a hadikiadások utóbb bejelentett 13 százalékos emelése és a már bejelentett nagy adócsökkentések sem, csak a 2017.

² Financial Times, 2025. május 8.

³ A hivatalos adatok szerint 1995 óta, vagyis az elmúlt három évtizedben a központi költségvetés hiánya átlagosan a GDP 3,9 százaléka volt. 2024-ben ez 6,4, 2025-re pedig 6,2 százalékra nőtt, majd két évtizeden át e szinten maradhat. A szövetségi adósság a megelőző három évtized átlagos 58 százalékaról 2024 végére 99-re nőtt, és egy évtized alatt 116 százalékra nő tovább (CBO [2024]). Vagyis ebben nem szerepelnek a Trump által kezdeményezett reformok. A Nemzetközi Valutaalap már 2025-re 122,5 százalékat valószínűsít (www.imf.org/external/datamapper, mindkettő elérve 2025. április 25-én).

⁴ The Wall Street Journal, 2025. június 3.

évi adóreform idén lejáró továbbvitele. De az említettek valódi súlyát tovább növeli a következő tény: akár egyetlen százalékpontos kamatemelkedés, ami könnyen bekövetkezhet, három évtized alatt 295 százalékra növelné a közadósságot, ami a jelenleg elrettentőnek számító 260 százalékos japán értéket is meghaladja, amely a felkelő nap országában évtizedes stagnálást is hozott. Az amerikai állam adósságát az egész világ finanszírozza ugyan, az azonban nem mindegy, mennyiért. 2024–2025-ben, vagyis háborús években az adósságszolgálat meghaladta a hadikiadásokat, elérve a GDP 5 százalékát (szemben a hadiköltés 3,5 százalékos részesedésével).

Hasonlóképpen nem új, de nem is megkerülhető az az összefüggés, hogy a tőzsdei értékelés jórészt a jövővel kapcsolatos várakozások függvénye. Ezeket pedig nagymértékben alakítja az, hogy a szabályozási környezet mennyire hiteles, és a politika mennyire kiszámítható. A kiszámíthatóságot megalapozó verbális intervenciót Alan Greenspan hosszú működése alatt fejlesztette tökélyre az amerikai gazdaságpolitika. Trump újabb ciklusának első időszakában épp az ellenkezője történt. Egyrészt nem tudni, kit mikor és mennyivel vámolnak meg, és meddig (hiszen ez diplomáciai és lobbik közti alkuk eszköze, valamint egyedi mérlegelés tárgya). Másrészt a kormány többször jelezte, hogy kamatsökkentésre számít, miközben a Fed rendszeres közleményei arra utalnak – már 2024 szeptembere óta –, hogy a jegybank nem lát teret a monetáris lazításra. Mivel nehéz elképzelni, hogy egy rögtönzésre épülő döntéshozatal miként tudna elköteleződni bármi mellett, a tapasztalatok szerint a piac a bizonytalanságot árazza be. E politika már a kezdet kezdetén képes volt arra, hogy a technológiai részvények indexét az egyik nap 4,5 százalékkal lefelé, majd a következő napon 9,5 százalékkal fölfelé mozdítsa el. Ez a példa mutatja, hogy a financializálódott globális gazdaság az efféle ódon gazdaságpolitikát igen rosszul tűri. Nem arról van szó, hogy a kormányzati rángatózás pénzügyi válságot okozna – ezt a diverzifikált portfóliók lényegük szerint megakadályozzák a kockázat és a megtérülés közti folytonos arbitrázs révén.

Meglepő lenne, ha a reálgazdaság el tudna szakadni a pénzügyi mutatók efféle rángatózásától (általában az óvatos kivonulás, vagyis az önbeteljesítő recesszió a válasz, aminek jellemzően nem a túltermelés, a foglalkoztatás vagy a racionális várakozás a kiváltója, hanem a bizonytalanság (*Shiller* [2020])). A világgazdaság új jelenségeként a dollár gyengülésnek indult, mint a tőzsdeindexek is, és az amerikai befektetésekkel szemben – a korábban elképzelhetetlen – kockázati felár jelentkezett, ami az Egyesült Államokba irányuló befektetések tartós lassulását valószínűsíti.

Az Amerika elsődlegességét zászlajára tűző politika nem is annyira meglepő vonása, hogy – a legtöbb nacionalizmushoz hasonlóan – protekcionista fordulatot vesz. Megjelenik ez a vámháborúban, az amerikai újraparosítási tervekben, a bevándorlás korlátozásában, a „vásárolj hazait” rendelkezésekben vagy a kétoldalú kereskedelmi forgalom kiegyensúlyozását célzó lépésekben. Az önmagában is vitatható intézkedésekkel az a fő gond, hogy az Egyesült Államok a szabad világkereskedelem, a munkaerő-áramlás, de a tőkemozgások tekintetében is a globális munkamegosztás fő haszonélvezője volt az elmúlt évtizedekben. Ha Trump első elnöksége idején nem lép ki az elődje által épp aláírt transzatlanti kereskedelmi és beruházási (TTIP) egyezményből, annak is ők lehettek volna a fő haszonélvezői.

Vagyis jól látható, hogy a két évszázaddal ezelőtti elméletekre épülő nemzetközi és gazdasági irányultságnak lesznek ugyan haszonélvezői, de ez nem az Egyesült Államok egésze és még kevésbé a világ gazdasága.

Az amerikai politikában végbement fordulat a kül- és a belpolitika egészét érintő, egyetlen szerves folyamatként értelmezendő. Ha elfogadjuk azt a főáramú elemzői felfogást, amely szerint Trump nem tekinthető kisiklásnak, véletlennek vagy rendszerhibának, hanem az amerikai társadalomban gyökerező ellentmondások sajátos megjelenésének (Sonin [2022]), akkor nem tűnik elsietettnek, ha a tevékenységének fókuszát abban látjuk, hogy megváltoztatja az *amerikai gazdasági és társadalmi modell lényegi vonásait*.

Ez a külvilág számára mellbevágó lépések sorozatában jelenik meg. Az eredendően értékrendi, stílári és értelmezésbeli fordulat megrázó megnyilvánulása volt például J. D. Vance alelnök több fellépése is, valamint az elnök mindenkit lesöprő, uralkodói stílusa a 2025. júniusi NATO-csúcson. A külvilágnak tehát egy olyan Amerikára kell felkészülnie, amelyre *egyszerűen nem érvényesek a megelőző nyolc évtized alapvetései*. Ugyanakkor amerikai elemzők joggal emelik ki azt, hogy ami a külvilág számára birodalmi fellépésnek tűnik, az valójában nem más, mint a minden belső és külső korlátjától megszabadult – mondhatnánk: elszabadult – végrehajtó hatalom megnyilvánulása különféle terepeken (Saunders [2025]). Ez az új működési mód egyelőre be sem látható új ellentmondásokat hoz. Az *Egyesült Államok nem tekinthető többé sem a szabad piacgazdaság, sem a hatalmi ágak megosztására épülő parlamentáris politika gyakorlati modelljének, és hiábavaló lenne a „rég jó idők” visszatértére várni*. Ha ez igaz, akkor egyértelműen a korábban megismert modell mutációjával állunk szemben.

Mitől működik a piaci szocializmus fél évszázada?

Az alcímben föltett kérdésre korántsem kézenfekvő a válasz. Egyfelől: a piaci szocializmus elméletileg és gyakorlatilag is megbukott, legalábbis normatív értelemben (Kornai [1992]). Másfelől Kína fejlődésének legfőbb jellemzője az, hogy három évtized alatt 800 millió embert emelt ki a mélyszegénységből, ezzel alapvetően hozzájárulva az ENSZ-ben kitűzött ezredéves fejlesztési célok (*Millennium Development Goals*) megvalósításához, a világszegénység 15 éven belüli megfeleződéséhez. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy Kínában egy egészen másfajta keveréke jött létre az állam és a piac viszonyának, mint korábban Jugoszláviában, Magyarországon, illetve a Szovjetunióban (Csaba [2025]).

A kínai gazdasági rendszert sokféle módon próbálták már értelmezni. Saját értelmezésünket megkönnyíti az, hogy a Kornai-tanítványként stanfordi professzorral lett Chengang Xu a cambridge-i egyetemi kiadónál átfogó monográfiát publikált a témában (Xu [2025]), amelynek legfőbb meglátásaival a tények ismeretében nehéz lenne nem egyetérteni. Ebben a felfogásban a kiinduló alap nem a marxizmus–leninizmus bármely olvasata, hanem a *legalább fél évezredes történelmi kontinuitás*. A Középső Birodalom egy sajátos, decentralizált bürokratikus koordinációra épülő, vagyis az európai birodalmaktól – főként a bizánci hagyományokat tovább vivőktől – élesen

elkülönülő megoldás, ahol az európai feudalizmust jellemző visszacsatolások és hatalommegosztás teljesen hiányzik.

Ennek a rendszernek a kódja – az eredetiben „genetikai programja” – a monarchikus, nem ideológiai természetű irányítás. Az uralkodó erő, a Kínai Kommunista Párt semmiképpen sem tekinthető nyugati értelemben vett politikai mozgalomnak, amely több-kevesebb sikerrel, jobb-rosszabb eszközökkel küzd a hatalom megszerzéséért és megtartásáért. A KKP egy hatalomtechnikai képződmény, sokféle frakció és érdek koalíciója, leginkább a japán Liberális Demokrata Párthoz vagy az indiai BJP-hez hasonlító irányítási struktúra, amely túllép a hagyományos ideológiai, osztály- vagy regionális megoszlásokon. Miközben az összetevők és az erőviszonyok változnak, maga a struktúra megmarad. A hatalom hagyományosan totális jellegű, vagyis az élet minden területére kiterjed, és sem fékeket, sem ellensúlyokat nem tűr. *Meghatározó a regionális decentralizáció – ami az egyik helyen megengedett, az a másik helyen tiltott.* És hagyományosan meghatározó a pragmatizmus; Teng közkeletű mondásával: „nem az a fontos, hogy a macska fehér vagy fekete, hanem hogy megfogja az egeret”.

A kínai piaci szocializmus fontos jellemzője az, hogy szigorúan sztálinista irányítás csak 1958 és 1966 között volt, vagyis ugyanolyan kevésbé tekinthető etalonnak, mint Magyarország esetében. Mi több, Mao kulturális forradalma 1966 és 1969 közt szétértelte a korábban mindenható központi bürokráciát. Ezzel helyreállt a sok évszázados rend, ahol a *kísérlet és tévedés módszere nemcsak elvileg, hanem a gyakorlatban is mérvadó.* Például a különleges gazdasági övezetekben, a tengerparton alig van állami beavatkozás, míg a katonai-ipari komplexumot Északkelet-Kínában erős központi irányítás jellemzi. A tulajdon tekintetében is a szigorúan állami és a tényleges magántulajdon között soklépcsős köztes rendszer létezik. Mivel a kínai források a „*nonstate property*” kifejezéssel élnek, ezt többnyire magántulajdonnak fordítják. Holott gyakorlatilag legtöbbször nem az, hanem például TVE, ami önkormányzati tulajdonú, piacelven működő céget takar, és főleg a szolgáltatások körében elterjedt. Az esettanulmányok készítői gyakorta mondhatják a meglepő újítások láttán: „Ilyen állapot pedig nincs – legalábbis a tankönyvekben.”

Kína a szegénység elleni küzdelem, a – főként tengerparti – világvárosok felfuttatása, az óránként 400 kilométert megtevő gyorsvasutak és a virágzó internetes kereskedelem mellett a világ egyik vezető befektetőjévé is vált, ami egy nem olajtermelő fejlődő ország esetében önmagában is figyelemre méltó. Ehhez járul az, hogy a kétezres évek második évtizedében az ország lehagyta Németországot a világ első exporthatalma címért folytatott versenyben. Külön is kiemelendő, hogy míg az orosz, a szaúdi és a venezuelai, no meg az afrikai országok kivitele nyersanyagközpontú maradt, a *kínaiak technológiaintenzív kivitellel váltak világhatalommá.* A kínai napelemekre kivetett európai uniós vagy a kínai gépkocsikat sújtó amerikai vámok, a nagy kínai cégek (például a Huawei) körüli élénk viták okán közismertnek feltételezhetjük ezt a megállapítást.

Ez az önmagában is látványos fejlődés külön is kihívást jelent a kínai modell állam vezérelte jellege miatt. Ez a vonás nemcsak akkor domborodik ki, ha az elkerülhetetlenül ideologikus tulajdoni vitákra figyelünk. A kínai reformfolyamatot a nemzetközi

porondon is képviselő egykori világbanki alelnök, *Justin Yi-fu Lin* az általa jegyzett reprezentatív kötetben (*Monga-Lin* [2019]) egyfajta új strukturalista elméletté általánosítja a – korábban pekingi konszenzusként is jellemzett – gyakorlatot. Ebben az állam vezérlő szerepe még a hagyományos fejlesztő államénál is hangsúlyosabb. Mi több, míg az utóbbi esetben a piaci viszonyok kibontakoztatása, a privatizálás, sőt a tőkepiac nemzetközi standardjainak bevezetése és megnyitása a fejlődés mai, magasabb fokán az elvárások közé sorolódik, Monga és Lin közelítésében ez a második szakasz teljesen hiányzik (és ugyannerre jut *Chun* [2023] is). Más szóval az állam központi szerepe, a győztesek kijelölésétől a forráselosztáson át a jövedelemelosztás és a vagyonfelhalmozás ellenőrzéséig tartós modelljellemező marad.

Ebben a szélesebb elméleti megközelítésben a kérdés immár nem az – mint, mondjuk, egy évtizede volt –, hogy Kína mennyiben tekinthető még szocialista országnak (*Naughton* [2017]). Az igazán izgalmas kérdés inkább az, hogy a kínai modell értelmezhető-e a térséget jellemző fejlesztő államként, akár annak klasszikus, akár módosított változatában.

Ez a kérdés messze túlmutat azon, hogy értelmes dolog-e a Kínai Népköztársaság gazdaságát a térség bármely más államával együttes modellben elemezni. Ez utóbbi azért is kétséges lehet, mert az igazi fejlesztő államokban a magángazdaság a „kutya”, az államigazgatás pedig az általa csóvált „farok”, míg a Kínai Népköztársaságban ez épp fordítva van, különösen Hszi elnökségének idején.

A számos fontos különbség közül biztosan érdemes kiemelni kettőt. Egyfelől, a köztulajdon valamilyen formájának túlsúlya sosem kérdőjeleződik meg. A legújabb viták sem mutatnak a magántulajdon fél évszázada várt, de soha be nem következő térnyerésének irányába, ha a kínai viták elsődleges források alapján történő összegzéseit (*Chun* [2023], *Liu, M.* [2024]) vesszük alapul. Másodszor, ugyanebből látható az a nem kevésbé súlyos kérdés, hogy a forráselosztásban a tőkepiac szerepe annak ellenére sem nő – még a tervezetek szintjén sem –, hogy a kínai növekedés lassulása az allokáció gyenge hatékonyságára vezethető vissza.

A kínai vezetés vélhetőleg nem ok nélkül utasítja vissza immár negyedszázada azt, hogy a saját szakértői által is pártolt tőkepiacnak érdemi szerepet adjon a források elosztásában, különösen nemzetgazdasági szinten. Bár létezik csak belföldiek, valamint csak külföldiek által forgatható részvény, sem ezek közt nincs átjárás, sem ezek árjelzései nem alakítják sem a cégek értékelését, sem azok végső tulajdoni viszonyait. Ha ez másként lenne, akkor a tőkepiac éppen a pártapparátus, a bürokrácia meghatározó szerepét venné át, és az övékéitől elérő – hatékonysági – szempontok szerint osztaná el a forrásokat. Míg makroszinten – különösen a csökkenő felhalmozási ráta mellett – ez a hatalom érdeke, a hatalom egyes birtokosairól ez már aligha mondható el. Egy-egy vezető – mondjuk, a pekingi párttitkár – számára a rendszer hatékonysági kérdései másodlagosak ahhoz képest, hogy ő képes-e klienseinek üzletet hozni. Minél inkább készül a politika utáni karrierre, annál inkább. *Yang és szerzőtársai* [2024] joggal emlékeztetnek arra, hogy a Hszi elnöksége alatt fölerősödő korrupcióellenes kampányok végső fokon a fölemelkedő tőkésosztály és a pártapparátus különféle klikkjei közti hatalmi harcot jelenítik meg, nemritkán akár halálos áldozatokkal (a kivégzés a maffia működésének ismert módszere).

Mint láttuk, a diktatúrák sajátjaként a hatalom önigazolásában meghatározó szerepe van a gazdasági növekedésnek (a fejlődés egyéb tényezői – a szabadságtól a környezeti egyensúlyon át az életminőségig – többnyire az elvonatkoztatott tényezők közé sorolódnak). Ezért lényeges arra emlékeztetni, hogy a Világbank kimutatásai szerint a kínai növekedés 2011-ben tetőzött, évi csaknem 12 százalékos növekedéssel. Ezt követően még gyors, de lassuló ütemek jönnek, majd a Wuhanból induló covid-járványra adott drasztikus válasz – az általános és teljes lezárás – a növekedést egészen leállította. Xu [2025] átütő erejű monográfiájában úgy értelmezi a történeteket, hogy a válságellenes fellépés álcárcában a területileg decentralizált koordinált piacgazdaság felszámolására került sor a gyakorlatban.

Első látásra az a benyomás adódhat, hogy ez világjelenség volt. A lezárások elmúltával a dolgok visszatérnek a régi kerékvágásba. Ez azonban nem így történt, a kínai növekedés üteme a világátlagot alig meghaladó pályára állt vissza, reális számbavétel mellett évi 3,5–4 százalékkal bővülve. Mivel a Kínai Népköztársaság fejlettségi szintje még Magyarországtól is elmarad,⁵ ez sem természetesnek, sem elfogadhatónak nem minősíthető.

A kínai növekedés immár évtizedes lelassulásának okait ökonometriai eszközökkel részleteiben vizsgáló Rogoff és Yang [2024] néhány olyan elemet mutat be, amelyek sok tekintetben a szovjet tapasztalatot idézik. A lassulás egyik alapvető oka az, hogy a korábban akár 47–49 (!) százalékos felhalmozási ráta, amilyenről Sztálin nem is álmodhatott, lecsökkent. A 40 százalék fölötti érték még mindig a kétszerese az OECD-országok átlagának, *vagyis e mellett a ráfordítás mellett átlagos vagy azt kevéssé meghaladó növekedési teljesítményt elérni nem igazán lenyűgöző*. A lassulás okai között látható az állami forráselosztás politikavezéreltsége és az ebből adódó alacsony megtérülése (a környezeti és szociális kiadások háttérbe szorítása ellenére is). Szembeötlő az építőipari túlfutás rendszeressége, amit egyebek mellett a városközpontokban látható kihasználatlan iroda- és lakóingatlanok tömege is nyilvánvalóvá tesz. A fentiekől nem függetlenül a bankrendszer és a területi önkormányzatok pénzügyi helyzete is törékennyé vált, központi beavatkozást igényelve.

Ha ez a diagnózis helyes, akkor szükséges, mi több, *sürgető lenne a forráselosztás hatékonyságának javítása, a tőkepiac fejlesztése, a bankrendszer átláthatóságának javítása és a meglévő források jobb hasznosítását eredményező ösztönzők bevezetése* (piaci reformok és privatizáció). Ezek azonban éppen azok a lépések, amelyek megtételét – a párt vezető szerepének megrendülésétől tartva – Hszi Csin-ping és követői élesen ellenzik (Liu, Z. Z. [2024]).

Szükséges ugyanakkor kiemelni azt a vonást, amely miatt a kínai modellt nem érdemes a kialakult dichotóm rendszer keretében értelmezni, a kommunista párt és a köztulajdon tartós túlsúlya ellenére sem. Ez pedig az a *sajátos összefonódás, amely az elmúlt negyedszázadban a – globális piacon is meghatározó – kínai technológiai óriások és a pártokraták közt létrejött, a kívülállók számára lényegében áttekinthetetlen módon* (To [2023]). Ez a koalíció a természete szerint a tűz és a víz házassága, és

⁵ 2023-ban 12 614 dollár, szemben a magyar 22 142-vel. *Forrás:* Worldbank:databank, World Development Indicators. (Elérve: 2025. május 4-én.)

más területeken sok évtizedes múltra tekinthet vissza. A folyamatosan érkező hírek és kommentárok számos intézkedést (a korrupció elleni akcióktól Mao gondolatainak felmelegítéséig és a pártirányítás erősítését célzó lépésekig) a pártirányítás és a technomogulok ellentétével vélik magyarázhatónak.

Így a párturalom nemcsak a hagyományos osztályellentéteket ellenőrzi, hanem – a tulajdon szabadságának korlátozásával – a növekedés természetét, irányát és gyümölcseinek elosztását is közvetlenül befolyásolja. A legnagyobb cégek és vezetőik elleni fellépések már jelzik, hogy a konfliktus nem ártatlan és békés. Ugyanakkor érdemes felfigyelni arra, hogy a kézenfekvő különbségeken túl *hasonlóságok, sőt párhuzamosságok is föllelhetők az Egyesült Államok és Kína között a technológiai óriások politikai és társadalmi szerepét illetően* (Valli [2021]). Hszi energikus fellépése részben éppen arra irányul, hogy a világban már ma sem ismeretlen ázsiai milliárdosok ne játszassák ugyanazt a szerepet, mint Elon Musk, Peter Thiel és társaik Trump második elnökségének időszakában.

Ehhez adódnak a nagy és uralkodó pártkoalíciókra jellemző – Japánban, Indonéziában, Malaysiában és Indiában sem ismeretlen – frakcióharcok. A kínai esetben a regionális csoportok mellett a hadsereget, a központi pártapparátust, a pekingi egyetemi lobbist és a pénzügyi-banki csoportot szokás kiemelni, amelyek közül a technológiai mogulok jellemzően hiányoznak (hiszen ők a külső kör részei, csakúgy, mint a regionális főnökök és a hagyományos katonai nagyipar képviselői). Miközben e küzdelmek a klasszikus sztálinizmusból ismert módon megjósolhatatlan kimenetűek, nem kérdéses, hogy amikor választ keresünk egy-egy rögtönzés motívumára, akkor *az amerikaiaktól eltérő mechanizmusokra érdemes építeni*. Míg az Egyesült Államokban a média nyilvánossága és az internet része a manipulációs folyamatoknak, Kínában ez csak korlátozottan és a szovjet modellre jobban hasonlító módon áll. Igaz, a világháló és annak manipulálása a kínai kommunisták új és hatékony fegyvere a hatalom megtartásáért és kiterjesztéséért folytatott harcban is. Zhang [2024] monográfiája *a katonai és gazdasági elemek szinergiájára építő, a korábbiaknál nagyobb mértékben erőpolitikát folytató irányzatot vázol fel*. Ez elsősorban Tajvan „újragegyesítésének” kérdésében merül fel, de a tekintélyelvű rendszerek természetéhez jól illeszkedik, különösen a gazdasági nehézségek súlyosbodásának idején.

A kínai piaci modellnek tehát lényegi, strukturális vonása az, hogy nem tudjuk, *mert nem is tudhatjuk: egy kínai ügyletnél hol végződik az üzlet, és hol kezdődik a pártállam*. Következésképp közel lehetetlen feladat a partner állam számára annak kiszámítása, hogy mikor melyik logika szerint lehet és célszerű eljárni. A Huawei-ügy arra utal, hogy minél bonyolultabb, szövevényesebb, az értéklánc csúcsán lévő, a mesterséges intelligencia világába átnyúló kezdeményezésről van szó, annál inkább zavarban vagyunk, pontosabban indokolt lenne, hogy zavarba jöjjünk. Ez különösen akkor jelent meghökkenítő kihívást, amikor egy ország gazdaságpolitikája nemcsak inspirációt, hanem közvetlen támogatást is nyer a kínai közvetlen befektetések ösztönzése és növekvő részaránya révén és következtében (Duggan–Szunomár [2024]).

Ehhez képest a 2018-ban megindult és a covid kezelése kapcsán *felerősödött központosító és militarista irányzat határozottan új – bár nem meglepő – elemnek mondható*. Igaz, hogy már Trump első elnöksége idején is megfigyelhető volt az, hogy az

Egyesült Államok egyre inkább Kínát tekinti fő versenytársának, és semmiképp sem a gazdaságilag eljelentéktelenedett és a Puskin nyelvéhez kötődő világon („*russzkij mir*”) kívül immár a vonzerejét és befolyását is elvesztő Oroszországot. Ugyanakkor az bizonyára újdonság, hogy a kínai állami gazdaságfejlesztés egyre inkább a hadiipari újításokkal, például a hiperszonikus rakétákkal és repülőkkal, a kiberhadviseléssel és a világháló katonai célú használatával kapcsolódik össze. Míg a korábbiakban az volt a kérdés, hogy milyen ütemben és milyen formában nő a valójában vagy legalább részben magánkézben lévő tulajdon aránya, jelenleg a fordított trend a jellemző (Chun [2023]). Nevezetesen: az állami tőke behatolása a magángazdaságba és az ún. menedzsment vezérelte innovációnak e megoldás révén történő térnyerése (Chen és szerzőtársai [2025]).

Az elmondottak alapján csatlakoznunk kell az elemzők többségéhez, akik kételkednek abban, hogy a kormányzat ama tervei, amelyek a covid előtti időszak növekedési üteméhez való visszatérést adottságnak veszik, megalapozottak lennének. Ha csak a felhalmozási ráta mérséklődése, a lakosság – a korábbi egykeprogramtól sem független – elöregedése jelentkezne, az a neoklasszikus felfogásban is lassulást hozna már rövid távon is (a munkaerő-kínálat csökkenése és az egészségügyi kiadások növekedése okán) (Yi [2025]). Ehhez azonban további, ismert korlátozó tényezők is adódnak. Kiemelkedik ezek közül a környezeti szempontok – nemzetközi vállalások és hazai kényszerek miatti – megerősödése és persze a pénzügyi közvetítő rendszer meglehetősen törékenysége. A felsoroltak külön-külön is a lassulás irányában hatnak. Egy gazdaságpolitikai kiigazítás csak nyílttá tenné ezt, ámde ennek politikai költségei egy önmagát a többtermeléssel igazoló rezsim számára bizony nem csekélyek.

Az európai szociális piacgazdaság: reform vagy helyben járás?

Az összehasonlító gazdaságtan egyik részében közkeletűvé vált az, hogy – a nyugat-európai példa szerinti – liberális és koordinált piacgazdaságokat különböztessenek meg (Hall–Soskice [2001]). Vita tárgya az, hogy a rendszerváltozással létrejött új megoldások önálló modellnek minősülnek-e, vagy a korábban is ismert német, olasz és ír változatok közé sorolhatók be. Az EU közös dokumentumaiban és az európai integráció irodalmában szokássá vált európai szociális modellről beszélni és azt különösen az eddig tárgyalt amerikai és kínai modellel szembeállítani. Az elméleti igényű tárgyalást megnehezíti az, hogy a szociális piacgazdaság irodalma meghatározó módon csak német nyelven áll rendelkezésre. Emellett a német közgazdászok szótárából az elmúlt másfél évtizedben kikopott a *soziale Marktwirtschaft* fogalma – nem utolsósorban az állami beavatkozás szüntelen terebélyesedése és a zöld gondolat térnyerése okán. Megmaradt viszont az európai szociális modell, amelynek inkább csak intuitív tartalma lehet. Mint Székely P. István [2024] bemutatja, a közgazdaságtanban bevett módon a méltányosság sem értelmezhető operatív, gazdaságpolitikai szinten az EU összefüggésében.

Az EU-nak szentelt politológiai és nemzetközi tanulmányok műfajú irodalom egyik visszatérő narratívája az Uniót és főleg annak válságkezelését egyfajta neoliberális

projektként írja le. Ez nagyon leegyszerűsíti az értelmezést, hiszen eszerint csak a nemzetek fölötti keretek és szabályok viszik kényszerpályára a tagállamok politikáit, amelyek pedig a polgárok felhatalmazása alapján egy sokkal lazább, emberközpontúbb és ekképp eredményesebb úton tudnának haladni, ha nem akadályozná őket lépten-nyomon „Maastricht” és a „kötségvetési kényszerzubbony”.

Az EU-t ismerők többnyire csak mosolyognak ezen az elterjedt fölvetésen. Nem kétséges ugyanis, hogy az európai gazdaságpolitikában határozott paradigmaváltás következett be (Voszka [2024]). Ennek a több éven át meghozott lépések sorából kirajzolódó ténynek a kezdete a válságkezelés, a folytatása az állami tulajdon tartóssá válása – különösen a pénzügyi rendszerben –, majd pedig az állami újraelosztás szakadatlan növekedése volt, a 2004. évi 47,9-ről 49,1 százalékra két évtizeddel később, amikor a válságnak már nyoma se volt. *Ez a három újítás például az Egyesült Államokat és az elmúlt évtizedben is gyorsan felzárkózó országokat nem jellemezte.* Például az amerikai adat 1993 és 2000 átlagában 25,7, 2004-ben 37,5, 2024-ben pedig 35,6 százalék volt, és csak a válságévekben (például 2019-ben) ment – átmenetileg – 50 százalék fölé.

Az állami tulajdon és szabályozás tartós növekedése jellemzően európai folyamat volt és maradt (Aspalter [2024]), és mint az idézett tanulmánygyűjtemény szemlélteti, egyáltalán nem köthető a covid elleni védekezéshez és a válságkezelés logikájához, hanem *egyfajta szellemi fordulatot tükröz.* Ennek része az iparpolitika mint törekvés bevetté válása, de talán még inkább a „hadi-keynesianizmus”, amelyet legélesebben talán Friedrich Merz gazdaságpolitikai fordulata jelképez. Ennek során nemcsak az alkotmányba foglalt adósságféket iktatták ki, hanem két nagy állami alapot is képeztek, amelyek nem kerülnek be az állami pénzügyek nyilvántartásába. Az egyik a széles értemben vett hadikiadásokat finanszírozza, a másik az infrastruktúra fejlesztési forrásait tartalmazza, sok tekintetben a Biden-korszakot idézve.

E tanulmány lezárásakor még keveset tudunk arról, hogy ez a gazdaságpolitikai fordulat milyen eredménnyel járt. Az azonban már a tervekből jól látható, hogy előtérben állnak a konkrét gazdaságélénkítő intézkedések, és egyértelműen háttérbe szorultak azon strukturális reformok, amelyeket a két kormányerő eltérően ítél meg, illetve amelyeket szavazóbázisuk érdekeivel ellentétesnek ítélhet (Delhaes és szerzőtársai [2025]). Kiemelhetjük ezek közül a munkahelyvédelem, a környezet, a dereguláció és persze a többletkiadásokkal járó európai projektek ügyét is.

Meg kell említenünk azt is, hogy *az Unió összes meghatározó országában egyfajta reformszekepszis figyelhető meg.* Franciaországban a populista erők már a 2024. június-júliusi választáson 54 százalékot kaptak a szavazás első fordulójában. Ebben az az üzenet, hogy a bal- és jobboldali ellenzék a bevett gazdaságpolitikával szemben álló, ígéretésre építő platformját a többség magáévá tette. Olaszországban Georgia Meloni vezetésével radikális jobboldali kormány működik, ahol a vívmányok közt említhető, hogy immár nem kívánják elhagyni a közös valuta övezetét. Spanyolországban pedig egy borulékony koalíció irányít. A közös ezekben az, hogy a kormányzás legfőbb szempontja a túlélés, nem pedig távlatos átalakítási tervek megvalósítása. Ugyanakkor jogos újra és újra kiemelni, hogy az EU szintjén nem is céloztak meg olyan központi hatalmat, ami a két másik világgazdasági központhoz lenne mérhető, vagyis az EU eleve laza szövetség.

Érdemes röviden emlékeztetni arra, hogy – szemben az 1970-es és az 1990-es évtizeddel – az említett országokban nincsenek olyan kormányképes váltóerők, amelyek a stukturális reformok ügyét nyíltan vagy akár rejtve föl vállalnák. Ugyanez a helyzet például Lengyelországban is, ahol a Jog és Igazságosság visszaterése semmiképp se jelentené a piaci reformok radikalizálódását vagy akár a közös valuta bevezetését. Ebbe a sorba illik Magyarország is jól ismert törésvonalaival, ahol – szemben a rendszerváltozás időszakával – messze nincs közmegegyezés abban, hogy miként lehetne a gazdaságot a fenntartható növekedés pályájára állítani. Az Unióval való együttműködést nemcsak a napi politika szintjén váltotta fel a szembenállás mint stratégia (Györffy [2024]).

Az EU-szintű politika éles és tartós fordulatát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a Stabilitási és Növekedési Egyezményt immár öt éve nem alkalmazzák, általában eseti kompromisszumok eredményeként, de immár rendszerjelleggel (Csaba [2024] és az ott idézett irodalom). Ha a keleti kibővülést követő két évtizedben az Unió szabályrendszere eredendően a piaci reformok elmélyítését és intézményesítését szorgalmazta és szolgálta, ez a külső nyomás egyértelműen megszűnt. Ha valami külső impulzus érkezik, ami túlmutat a folyó gazdálkodás és a korrupcióellenesség kérdésén, akkor az inkább az állami dirigizmust erősítené. Kiemelhető ezen példák közül a Zöld Megállapodás és a ReArm Europe.

Habár az amerikai döntéshozatal ezt igyekszik semmibe venni, az európai integráció sajátos egység, amely régen túllépett a „szuverén” nemzetállamok kétoldalú viszonyrendszerén.⁶ Vagyis az EU messze nem csak egy szabadkereskedelmi övezet egy kis védelempolitikával feldúsítva, ahogy azt a britek képzelték. Ennek következtében elkerülhetetlenül jöttek létre – néha tervezett, néha rögtönzött lépésekkel – egy szupranacionális intézményi és döntési rendszer alapjai és eljárásai.

A nemzetek feletti eljárásoknak nem feltétlenül kell ugyan etatistának lenniük – ezt jól szemlélteti a versenypolitika, a közös monetáris politika vagy maga a közös piac. Ugyanakkor konkrétan már a jelenlegi, még inkább a 2028–2034-es pénzügyi keret-költségvetés időszakában a közös fellépést nem a piacépítés, hanem állam vezérelte projektek jellemzik. Ilyen a ReArm Europe, a Zöld Megállapodás, és ilyen a közös kereskedelempolitika Kína és az Egyesült Államok elleni lépéssorozata.

Egyfelől nem kérdéses, hogy a gazdasági és monetáris unió természete szerint további nemzetek feletti lépéseket követel meg (Halmi [2024]). Ez lényegében a vállalkozás természetéből fakad, és már a költségvetési és bankunió kiteljesítésének várható felgyorsulása előtt is számítani lehetett rá, hiszen ez egyaránt nélkülözhetetlen az EU előtt álló feladatok egész sorának a végrehajtásához – a Draghi-jelentésben foglaltak megvalósításától a védelmi kezdeményezésen (ReArm Europe) át Ukrajna közös segélyezéséig és a Zöld Megállapodás 2027 utáni lépéseinek finanszírozásáig. Donald Trump új elnöki ciklusának sok váratlan lépése még sürgetőbbé tette ezt az igényt. A hagyományos államközi alkuk rendje nem teszi politikailag képviselhetővé azt, ami a felsorolt lépésekből következne. Ez bizony nem más, mint a közös költségvetés megerősítése, a GNI jelenlegi 1 plusz 1 százalékaról ennek

⁶ Ismeretes módon ez volt a brexit egyik legfőbb kiváltó oka (Losonc [2024]).

legalább a háromszorosára. Ugyanakkor – mint a Draghi-jelentést megelőző Letta-jelentés bemutatta – *az ilyen léptékű fejlesztések csak a tőkepiaci uniónak jelszóból valóssággá válása révén*, vagyis döntően a magántőke részvételével valósíthatók meg. A megtakarítási és beruházási unió, a csőd- és a felügyeleti szabályok egységesítése és a bankolás, valamint a forrásszerzés szabályainak uniós szintű egységesítése többek szerint valódi áttörést hozhatna, amire az elemzők széles köre jelenleg valódi esélyt lát (Csaba [2024]).

Már a fenti vázlatos áttekintés is érzékeltetheti, hogy lényegében elkerülhetetlenné és egyben sürgetővé is vált az Európai Unió mélyülése és különösen az uniós szintű finanszírozás olyan kereteinek kialakítása, amelyek a hosszú távú magánbefektetéseket kiszámíthatóvá és biztonságossá teszik, különösen a politikai természetű önkény ellen. Ebből is következik, hogy azok a szereplők, amelyek ilyen olyan okokból vonakodnak a közös kockázatvállalástól, valamint a hosszú távú magánberuházások szavatolását lehetővé tevő intézményi megoldásoktól, *a korábbiaknál is jobban a partvonalra szorulnak*. Kézenfekvő ugyanis, hogy olyan döntésekben, amelyeknek a következményeit nem viselik – sem pozitív, sem negatív értelemben –, nem tudnak részt venni pusztán az EU-t első öt évtizedében jellemző egyhangúság szokására hivatkozva.

Az államelvű megoldások tehát az uniós politikák szintjén is teret nyernek. Kiemelkedő szerepet játszik ebben a covid-korszakból itt maradt és tartósult újraiparosítás (Palócz [2024]), amely egyszerűen áttörte azt a korábban évtizedekig fennálló tabut, hogy közösségi szinten sem iparvédelem, sem a győztesek kijelölését felvállaló iparpolitika nem folytatható. Ez a fordulat nyilván nem független attól, hogy a közösségi politikák egyre több olyan területre terjedtek ki, amelyekre a „fukar” tagállamok által kordában tartott közös befizetések nem tudtak fedezetet biztosítani. A gépkocsiipartól a hadiiparig, az oltóanyagok beszerzésétől a napelemek gyártásáig és a legkülönbébb termékek és szolgáltatások (például az internetes bankolás) szabályozásáig egy sor területen a napi gyakorlat által megfogalmazott igények mérföldekkel az uniós szabályozási gyakorlat által lehetővé tett megoldások előtt járnak.

Természetesen politikailag legkényelmesebb az a „megoldás” lehet, hogyha a közösségi szintű fiskális szabályok alkalmazását határidő nélkül felfüggesztik. Ez történt meg legutóbb a hadikiadások esetében, de Németországban az infrastrukturális kiadásokkal is. Kevés képzett közgazdász gondolja azt, hogy ez lenne a valódi megoldás. Ugyanakkor az államelvű/etatista megoldások térnyerése kézzelfogható.

Nagy kérdés az, hogy a közösségi kiadások két hagyományos fő területe, az agrárpolitika és a területfejlesztés mennyiben és milyen formában éli meg a következő többéves finanszírozási keret elfogadását. A ma ismert tervezetek alapján *mindkét területen radikális lépülés és gyökeres módszertani fordulatok várhatók, még hozzá az ukrán tagság esetleges bekövetkeztétől teljesen függetlenül is*. Mindkét területen az állami költekezés jól ismert gyengéi figyelhetők meg: például a kifizetések hagyományokra és nem hatékonyságra épülő megvalósulása, az elő- és utókalkuláció hiánya, az egyes nagy projekteket körüllegő korrupciós vádak, az átláthatatlanság és sok más, amiket elvi alapon sok év óta védelmezni se próbálnak. *Mivel a kiadások között gyökeresen új prioritások jelentek meg* (mindenekelőtt a hadiipar és

a környezetvédelem), amelyekre a nemzeti költségvetésekben fedezet még csak lenne, de hajlandóság a fedezésükre annál kevésbé, *nem képzelhető el az, hogy egy negyedszázad után is az új kiadásokat a régiek mellett és fölött, azok érintetlenül hagyásával finanszíroznák*. És ez (vagyis a pénzügyi kutyaszorító) a politikai gazdaságtan szerint a valódi reformok legfőbb ösztökéje szokott lenni.

Mit mutat az egybevetés?

A 21. század három meghatározó, nagy gazdaságának modellje jellegzetes eltéréseket mutat annak ellenére, hogy a technológiai és a társadalmi kihívások globális jellegűek, és ezért sok tekintetben hasonló reakciókat váltottak ki. Mindenütt megnőtt az állami beavatkozás és szabályozás – meglepő módon még a két Trump-elnökség idején is, de a piaci reformok útján haladó Kínában sem kevésbé. Azon különbségek, amelyek okán az összehasonlító gazdaságtanban eltérő modellként állítjuk szembe őket, fennmaradtak, sőt talán még erősödtek is az elmúlt évtizedben. A tőzsdei kapitalizmus, az európai szociális modell, valamint a versenyképességet meg a nemzeti nagyságot mindennél többre tartó kínai államkapitalizmus a piacgazdaság három markánsan eltérő változata. A világgazdaság mindhárom nagy régiójában – így vagy úgy – erősödik a kormányzati aktivizmus. Európa nem szövetségi állam, ezért ez az EU-t kevésbé jellemzi, de a tagállamait igen. Ugyanakkor a bevezetőben említett *államkapitalizmus* – bár elméletileg nem innovatív – a megfigyelt *empíriával egyértelműen fedésbe hozható*.

Az Egyesült Államokban a fordulat egyértelműen nem a 2008–2009-es válság kezeléséhez köthető. Ellenkezőleg: akkor a TARP program lezárását követően egy államtalánítási folyamat ment végbe (*Calomiris–Khan [2015]*). Az Obamacare nem változtatta meg az amerikai egészségügy eredendően nyereségérdekelt jellegét, bár az állami beavatkozás erősödött (az állami tulajdon azonban nem, bár ellenfelei ezzel vádolták). Mint egyebek mellett az idézett *Sonin [2022]* áttekintéséből is látható, az állami aktivizmus Trump első elnökségének idején élénkült meg (szembemelve a hagyományos republikánus értékrenddel). Ekkor a piac- és iparvédelem, a sokoldalúak helyett kétoldalú kereskedelmi egyezmények, illetve a célzott adókönyvitések jelentették a liberális elvek „meghaladását”.

Figyelemre méltó, hogy a Biden-korszakban a sokat bírált kereskedelmi korlátozások lényegében fennmaradtak. Ehhez jött az IRA álnéven futó zöld támogatási program, amely a környezeti átállás gyorsítását célozta (de nem eredményezte). Növekedett az állami beavatkozás az esélyegyenlőséget, sokszínűséget és a döntésekbe történő bevonást támogató DEI programok révén is, amelyeket magáncégek megelőző jelleggel akkor is alkalmaztak, ha a központi kormány ezt nem írta elő. A Biden-kormány keynesi politikája a hiány és az államadósság növekedéséhez vezetett. Ehhez kapcsolódik az iparpolitika – a legutóbbi időig elképzelhetetlen – szalonképessé, sőt főáramúvá válása. Ez igaz az elméletre is (*Juhász–Lee [2024]*), és igaz az egyre inkább célzott támogatásokat alkalmazó gazdaságpolitikai gyakorlatra. Ezzel összhangban áll a teljesen rögtönzött, kétoldalú, alapvetően tárgyalási

fegyverként bevetett vámemelés, amely gyakorta egyértelműen nem közgazdasági célokat és szempontokat követ, és a világgazdaságot bizonytalanságban tartva hosszabb időn át jólétsökkentő hatású.

A fentiek okán a második Trump-kormány számára lényegében adottság, hogy számos bevételnövelő lépést kell tennie. Minden eddig ismert számítás szerint a tervbe vett és részben meg is hirdetett vámemelések erre nem elegendők, hiszen hatásukra lassul a gazdasági növekedés, és mérséklődnek az adóbevételek. A központi bank elnöke elleni rendszeres támadások és a vámemelés hatására 1932 óta a legnagyobb tőzsdei esés következett be. Ez utóbbi annyiban tartozik témánkhoz, amennyiben egy elvileg a nagytőke érdekeit gátlástalanul képviselő kormányzat stílusa és intézkedéseinek tartalma gazdaságtörténetileg is páratlan kilengésekhez vezet, mindezekelőtt a tőzsdén, ahol a legtöbb vagyon van. Ez az európai és az ázsiai tőzsdék felé tereli a befektetőket még akkor is, ha az említett tőzsdék egyike sem versenyezhet az amerikai pénzpiac mélységével és kifinomultságával.

Az amerikai modell legfontosabb újdonsága kétségtől az, hogy *a fékek és ellensúlyok rendszere, vagyis a kialakultnak vélt intézményi rendszer egyik konstituáló tényezője alakul át*. Ha a jegybank vezetőjét elnöki rendelettel le lehet váltani,⁷ ha a bíróságok ítéleteit vagy végrehajtják, vagy nem, ha a tagállami önrendelkezés már a fegyveres erők bevetése során sem érvényesülhet, ha a formális intézményeket az elnöki megbízottak kerülik ki, különösen a legélesebb kérdések rendezésében, akkor meglehetősen messze kerültünk a Clinton–Bush Jr. időszakban megismertektől. *Nagy kérdés az, hogy a tartós növekedés szempontjából meghatározó innováció és annak pénzügyi keretrendszere miképp reagál erre a rángatásra.*

A kínai modell esetében is szembesülünk az alapokat érintő néhány változással. Amíg Hu Jao-pang elnökségére 2002 és 2012 között a politikai és gazdasági decentralizálás irányzata volt jellemző (Suettinger [2024]), addig az azóta eltelt másfél évtizedben a központosítás, a pártirányítás erősítése, a korrupció elleni fellépés és a lelassult gazdaság költségvetési eszközökkel történő élénkítése került előtérbe. A kínai szerzők által jegyzett munkák nem feszegetik azt, ami a korábbi korszak jellemző nagy kérdése volt, nevezetesen: a kínai piacgazdaság még szocialistának mondható-e? Az se kérdéses, hogy vajon még meddig tart ez, illetve *már nem taglalják azt, hogy mikor lépik át a valódi piacgazdaságot a Kínában megismert modelltől elválasztó határvonalat.*

A kínai modellben határozottan megfigyelhető az a – Kornai János [1990] által kiemelt – vonás, hogy az állami tulajdon és a bürokratikus koordináció csak egy határig túri a spontaneitást. Másképp: ha túl messzire szalad a piacosítás, és már kikezdené a bürokratikus rend alapjait, jön a visszarendeződés. Épp ezt láthatjuk Hszi Csin-ping elnöksége alatt. Mint Rudd [2024] monografikus elemzéséből kitűnik, itt egy olyan fordulat ment végbe, ahol a nacionalizmus, az alá- és fölérendeltség, a tekintélyelvű megoldások a marxi hagyatéktól függetlenül, de a kínai hosszú távú

⁷ A Fed esetében az elnök hamar visszakozott, más független intézmények tekintetében viszont a Legfelső Bíróság konzervatív többsége jóváhagyta az elnök kezdeményezéseit. (Washington Post, 2025. május 23.) Ez önmagában is modellváltást vetít előre.

örökségbe illeszkedve határozottan kijelölik ama határokat, amelyeket a sajátos egy-pártrendszer bármely piaci modell számára engedélyezhet.

Nem arról van szó, hogy a kínai közgazdászok – köztük a párthoz közel állók (Liu, M. [2024]) – ne látnák annak szükségességét, hogy átfogó reformokat vezessenek be. Sokkal inkább az látható az irodalomból, hogy a politikai korlátok elsődlegessége okán *a növekedési trend lelassulását konjunkturálisnak minősítik, és a nyugati tankönyvekből ismert pénzügyi élénkítéssel kísérlik meg feloldani*. Ugyanakkor a pénzügyi közvetítő rendszer törekenysége, a kereskedelmi bankok és a területi önkormányzatok pénzügyi kitettsége, a túlberuházás kézenfekvő elemei együttesen kicsorbítják a fejlettebb gazdaságokban rövid távon hatásos pénzügyi eszközök életét. A Kínával szemben kimondottan barátságos német szerzők (Löchel–Jablonski [2025] 167–172. o.) két fő érvet hoznak fel az új növekedési modell elkerülhetetlensége mellett: 1. A növekedési mutatók hajszolása alulértékeli a fogyasztási hányad növelésének tartós növekedésgerjesztő szerepét, miközben 2. a meghirdetett „innováció vezérelte modell” valóságos piaci viszonyok híján – az eddigiek alapján – *inkább újabb ipari túlkapacitások létrehozásához, semmint technológiai áttörésekhez vezet. Ekkor – tehetjük hozzá – a külső expanzió marad az egyetlen eszköz a feszültségek levezetésére*.

Végül az EU-modellel kapcsolatban teszünk néhány összegző megállapítást. Az EU 27 tagállam eltérő belső rendszeréből áll össze, ezért az uniós politika az összképnek csak egy szelete, ha nem is elhanyagolható része. Mint korábban bemutattuk, az Unió tagállamaiban egyfajta etatista fordulat figyelhető meg, immár másfél évtizede. Talán a jéghegy csúcsaként szólhatunk arról, hogy az egykor a magánosítás mintapéldájaként reklámozott brit vasúti privatizációt nemrégiben visszaállamosítás követte. Jelentős magánosítási üzletekre hosszabb ideje nem volt példa, miközben az állami tulajdon – az amerikai gyakorlattal ellentétben – a bankszektorban tartósan bizonyult. *Nem független ettől a bankunió korábban már taglalt elakadása – bár ott a legfőbb magyarázat kézenfekvő módon a szabályozó hatóságok és az államkincstár közvetlen érdeke*. Magán-nyugdíjpénztárak vagyonát nem lehet se folyó kiadásokra, se más „sürgető” fiskális célokra mozgósítani, különösen akkor, ha ezek az eszközeiket az adott állam határain kívül fektették be.

A Megtakarítási és Befektetési Unió (a tőkepiaci unió új ruhában) megvalósítása egyfelől lehetséges lenne, hiszen a szabályozási feltételek 2018 óta adottak. Másfelől, minél nagyobb a versenyképesség érdekében uniós szinten vagy legalább számos ország határain átvélve megvalósítandó befektetések száma és összege, annál sürgetőbb lenne az, hogy e befektetések ne csak az egyes tagállamok törvényhozása és szabályozása által korlátozottan álljanak rendelkezésre. Ha a ReArm Europe és a Draghi-terv által már belengetett összegekkel számolunk, a közös célú költekezés még mindig nem érné el az éves GNI öt százalékát sem. Ettől azonban a politikailag elfogadottnak mondható összegek e tanulmány lezárásakor igen messze vannak, különösen, hogy a 2025. júniusi NATO-csúcson hasonló nagyságrendű hadiipari és kapcsolódó kiadásokban állapodtak meg.

Ugyanakkor a – természete szerint folytonos – költségvetési alkudozásban *még a jelenleg folyó kiadások további fenntartásához szükséges összegek rendelkezésre bocsátásáról sincs megegyezés*. Az utóbbiba beletartozik a Helyreállítási és Rezilienciaépítési

Eszköz (RRF), amelyet a jogi kétértelműség és a politikai akarat hiánya okán a pénzpiacok máris elhálnak tekintenek (*Reimer és szerzőtársai* [2025]). Ez utóbbi az államelvű fordulatnak egy fölöttébb kézzelfogható, habár ritkán taglalt megjelenése.

Rövidre fogva: az uniós gazdaságpolitikában *mind a tulajdoni, mind a szabályozási, mind pedig a finanszírozási síkon az állami részvétel tartós erősödése figyelhető meg*. Ez olyan szintű, ami már a működés modellszintű értelmezését is érinti. Nem arról van szó, hogy az Európai Unió szociális piacgazdasági modellje egy tisztán állam vezérelte változatnak adná át a helyét. Arról azonban igen, hogy – szemben az 1990-es évekkel – az általában neoliberális jelzővel illetett irányzatok ellentéte vált meghatározóvá. Ez annak ellenére történt, hogy a fejlődést hosszabb távon meghatározó *termelékenység globális konvergenciája sem állt meg, hanem a válságokon átívelően megfigyelhető maradt* (*Brondino és szerzőtársai* [2025]).

Az összehasonlító gazdaságtan jövője

Negyedszázaddal ezelőtti áttekintésünkben az összehasonlító gazdaságtan legfontosabb kihívásának – a globális értékelésekkel összhangban – azt tekintettük, hogy *tudja-e értelmezni a rendszerváltozást, és képes-e használható iránymutatást adni a számos sajátos kihívással szembesülő posztkommunista országoknak* (Csaba [1997]). Mára könyvtárnyi irodalom született e kérdésben, időtálló művek és kevésbé hasznosak egyaránt. Ugyanakkor mostani pillanatképünk arra utal, hogy negyedszázad után más kérdések kerültek a középpontba, ami a tudomány természetével összhangban állónak mondható. A gyakorlatban megfigyelhető, hogy az állami irányítás az élet minden területén és azokban az országokban/rendszerekben is terjed, ahol ezt egyáltalán nem várnánk, vagyis valóságos feladvány az, amivel szembesülünk.

Az állami beavatkozás térnyerése mára olyan jellegűvé és léptékűvé vált, hogy *egészen az 1989 és 2008 közötti Nagy Mérséklet időszakához hasonlóan akkor is külön gazdaságtörténeti szakasznak minősül, ha nem kötődik olyan látványos határkövekhez, mint a berlini fal leomlása volt*. Azt tapasztaljuk, hogy a szellemi tényezők történelemformálónak válnak, a közvetlen anyagi megfontolásokkal szemben is cselekvéseket indukálnak (*McCloskey* [2021]). Ezt látjuk mind a három régióban vagy az olyan konkrét esetekben, mint Elon Musk rövid kirándulása volt a közpolitikába.

Áttekintésünkben el szeretnénk kerülni a *post hoc, ergo propter hoc* típusú bölcselkedést. Az etatista fordulat az 1930-as és 1940-es években sem hozott minél több embernek minél több jólétet. Ha valamit tudunk, az az, hogy az államelvű gazdasági modellek terjedése megnehezíti a globális együttműködést. Ez különösen igaz akkor, ha a korábban meglévő vagy – közös akarat megléte esetén – könnyen létrehozható sokoldalú rendszerek és általában a szabályalapú globális együttműködés megkérdőjeleződik. Erre jelenleg határozott törekvések figyelhetők meg, vagyis a kétoldalúság messze nem csak Trump okán és által vált meghatározóvá a nemzetközi kereskedelempolitika gyakorlatában (*Halmai* [2025]).

Nem számítunk arra, hogy a történelem ismételné önmagát. Jól láthatóan Donald Trump kezdeményezései a globális rendszer 19. század eleji logikát követő átszabására

néhány hét alatt hamvukba holtak. Ugyanakkor nem állíthatjuk azt, hogy a globális rendszer szétzilálódása és a nem állami szereplők térnyerése, valamint a legnagyobb globális aktorok közti játék nem kooperatívvá válása közömbös lehetne a végeredmény szempontjából. A komplexitás közgazdaságtana szerint a mikroökonómiában modellezett öncélú, egy-ügyű lépések összetett rendszerekben csak zavarokat okoznak, nem utolsósorban a nem szándékolt mellékhatások túlsúlya okán (Kovács [2022]).

Az összehasonlító gazdaságtan tehát semmiképp sem tekinthető „fáradt gőznek”, mint számos egyetem tananyagkészítői vélik. Az e tanulmányban vizsgált esetek közös vonása, hogy *nem illeszkednek a korábban kialakított keretekbe, s új kérdéseikkel új válaszokra várnak*. Az összegzés tekintetében egyetérthetünk a diszciplína történetét áttekintő Hans-Jürgen Wagerer ([2023] 45–46. o.) meglátásával, aki szerint a komparatív módszernek képesnek kell lennie mind a főáramú, mind a heterodox megközelítések befogadására és azok gazdaságpolitikai alkalmazására is. E követelmény érvényesülésének legújabb meggyőző példaként érdemes idézni a formalizált főáram egyik oszlopának számító folyóiratban közölt azon írást, amelyet a tavalyi Nobel-díjas több társszerzővel jegyez (Acemoglu és szerzőtársai [2025]). Ebben például az a fő meglátás, hogy a sikeres demokrácia megteremti a maga bázisát, ami európai vagy amerikai megfigyelők számára aligha hat az újdonság erejével. A bizonyítás kifinomultsága, módszertani igényessége viszont annál inkább. *Úgy tűnik, a régóta sokunk által szorgalmazott új szintézis létrejövőben van – méghozzá épp az összehasonlító gazdaságtan terepén.*

Hivatkozások

- ACEMOGLU, D.–AJZENMAN, N.–AKSOY, C. G.–FISZBEIN, M.–MOLINAC, C. [2025]: (Successful) democracies breed their own support. *Review of Economic Studies*, 92. évf. 2. sz. 615–651. o. <https://doi.org/10.1093/restud/rdae051>.
- ASPALTER, CH. (szerk.) [2024]: *Routledge International Handbook to Welfare State Systems*. 2. kiadás. Routledge, Abingdon–New York.
- BALDWIN, R. [2025]: *The Big Trade Hack*. CEPR Press, London.
- BARRE, R. [1997]: *Économie politique I-II*. 15e édition refondue. Presses Universitaires de France, Párizs.
- BERNANKE, B. [2017]: Volt merszünk cselekedni. Emlékirat egy válságról és utóéletéről. Napvilág Kiadó, Budapest.
- BORNSTEIN, M. (szerk.) [1994]: *Comparative Economic Systems – Models and Cases*. 7. kiadás. Irwin, Burr Ridge, IL.
- BRONDINO, G.–CUCIGNIATO, G.–VILLANI, D. [2025]: Global convergence in labour productivity: new evidence from a Multi-Regional Input-Output Analysis. *Review of Keynesian Economics*, 13. évf. 2. sz. 313–332. o. <https://doi.org/10.4337/roke.2025.02.08>.
- CALOMIRIS, CH. W.–KHAN, U. [2015]: An assessment of TARP assistance to financial institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 29. évf. 2. sz. 53–80. o. <https://doi.org/10.1257/jep.29.2.53>.
- CBO [2024]: *The Long Term Budget Outlook, 2024 to 2054*. A54. Congressional Budget Office, Washington, D. C. <https://www.cbo.gov/publication/59711>.

- CHEN, CH.–QIAN, J.–ZHU, X.–LENG, X.–HAO, CH.–XU, B. [2025]: Can state-owned capital investment improve the financial performance of Chinese private enterprises? *Applied Economics*. 1–14. o. <https://doi.org/10.1080/00036846.2025.2492340>.
- CHUN, L. [2023]: China's market reform debate. *Development and Change*, 54. évf. 2. sz. 191–218. o. <https://doi.org/10.1111/dech.12751>.
- CSABA LÁSZLÓ [1997]: A gazdaságelmélet, az összehasonlító gazdaságtan és a rendszerváltás összefüggései. *Magyar Tudomány*, 42. évf. 2. sz. 157–169. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2024]: Az Európai Unió – beteljesületlen remény? *Közgazdasági Szemle*, 71. évf. 5. sz. 495–511. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.5.495>.
- CSABA LÁSZLÓ [2025]: Was market socialism ever a viable developmental alternative? Megjelent: *Gevorkyan, A. (szerk.): Oxford Handbook of Post-Socialist Economies*. Oxford University Press, Oxford–New York. <https://csabal.com/files/downloads/was-market-socialism-ever-a-viable-alternative-development-model.pdf>.
- DALLAGO, B.–CASAGRANDE, S. (szerk.) [2023]: *The Routledge Handbook of Comparative Economic Systems*. Routledge, Abingdon.
- DANS, P.–GROVES, S. (szerk.) [2023]: Project 2025. Presidential Transition Project. The Heritage Foundation, Washington, D. C. <https://whatisproject2025.net/project-2025-mandate-for-leadership-pdf/>.
- DELHAES, D.–FOKUH, J.–GREIVE, M.–OLK, J. [2025]: Kanzler Merz' Neun-Punkte-Plan für die Wirtschaft. *Handelsblatt*, június 23.
- DERENCOURT, E.–KIM, C. H.–KUHN, M.–SCHULARICK, M. [2023]: Changes in the distribution of black and white wealth since the US civil war. *Journal of Economic Perspectives*, 31. évf. 4. sz. 71–90. o. <https://doi.org/10.1257/jep.37.4.71>.
- DOUARINE, E.–HAVRYLYSHYN, O. (szerk.) [2021]: *Palgrave Handbook of Comparative Economics*. Springer International, Cham.
- DUGGAN, N.–SZUNOMÁR, Á. [2024]: Chinese investments and involvement in strategic sectors and infrastructure development across Europe: Europe's hybrid relationship with China beyond BRI. *Asian Perspective*, 48. évf. 1. sz. 1–11. o. <https://doi.org/10.1353/apr.2024.a919879>.
- GYÖRFFY DÓRA [2024]: Elvesztett illúziók. Magyarország 20 éve az EU-ban. *Közgazdasági Szemle*, 71. évf. 9. sz. 988–996. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.9.988>.
- GYÖRFFY DÓRA–BENCZES ISTVÁN–ROSTA MIKLÓS (szerk.) [2024]: *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HALL, P. A.–SOSKICE, D. (szerk.) [2001]: *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- HALMAI PÉTER [2024]: Mélyintegráció-paradigma. *Közgazdasági Szemle*, 71. évf. 5. sz. 514–558. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2024.5.514>.
- HALMAI PÉTER [2025]: Globális dezintegráció? A globális szabadkereskedelem víziójától a geoökonómiai fragmentációig. *Külgazdaság*, 69. évf. 1-2. sz. 51–65. o. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.51>.
- JUHÁSZ, R.–LEE, N. [2024]: The political economy of industrial policy. *Journal of Economic Perspectives*, 38. évf. 4. sz. 27–54. o. <https://doi.org/10.1257/jep.38.4.27>.
- KORNAI JÁNOS [1990]: A tulajdonformák és a koordinációs mechanizmusok affinitása. *Valóság*, 33. évf. 1. sz. 1–15. o.
- KORNAI JÁNOS [1992]: Még egyszer a piaci szocializmusról. *Közgazdasági Szemle*, 39. évf. 9. sz. 773–796. o.
- KORNAI JÁNOS [2011]: *Gondolatok a kapitalizmusról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- KORNAI JÁNOS [2016]: Még egyszer a rendszerparadigmáról. *Közgazdasági Szemle*, 63. évf. 10. sz. 1074–1119. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2016.10.1074>.
- KOVÁCS OLIVÉR [2022]: *Complexity Economics. Economic Governance, Science and Policy*. Routledge, Abingdon–New York.
- KUHN, M.–SCHULARICK, M.–STEINS, U. I. [2020]: Income and wealth inequality in America, 1949–2016. *Journal of Political Economy*, 128. évf. 9. sz. 3285–3578. o. <https://doi.org/10.1086/708815>.
- KURLANTZICK, J. [2016]: *State capitalism. How the return of statism is transforming the world*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- LIU, M. [2024]: Amplified state capitalism in China: overproduction, industrial policy and statist controversies. *Development and Change*, 55. évf. 2. sz. 191–218. o. <https://doi.org/10.1111/dech.12825>.
- LIU, Z. Z. [2024]: China's real economic crisis. *Foreign Affairs*, 103. évf. 5. sz.
- LOSONCZ MIKLÓS [2024]: A brexit mérlege. Hatások, következmények és tanulságok hét év után. Megjelent: *Török Ádám–Szunomár Ágnes–Szanyi Miklós* (szerk.): *Trendek és töréspontok*, V. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LÖCHEL, H.–JABLONSKI, T. [2025]: *The Rise of China's Economy. Past, Present, Future*. Springer Verlag, Cham.
- MCCLOSKEY, D. N. [2021]: *Bettering humanomics: a new, and old, approach to economic science*. The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- MONGA, C.–LIN, J. Y. (szerk.) [2019]: *Oxford Handbook of Structural Transformation*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- NAUGHTON, B. [2017]: Is China socialist? *Journal of Economic Perspectives*, 31. évf. 1. sz. 3–24. o. <https://doi.org/10.1257/jep.31.1.3>.
- PALÓCZ ÉVA [2024]: Reindusztrializáció: az új csodafegyver. Megjelent: *Györffy és szerkesztőtársai* [2024] 165–175. o.
- REIMER, F.–GUTER-SANDU, A.–HAAS, A.–MURAU, S. [2025]: Schrödinger's off-balance-sheet fiscal agency: The Recovery and Resilience Facility and the limits to incremental fiscal integration in Europe. *Journal of European Integration*, megjelenés alatt. <https://doi.org/10.1080/07036337.2025.2491618>.
- RICZ JUDIT–GERŐCS TAMÁS (szerk.) [2021]: *The post-crisis developmental state*. Palgrave, Cham.
- ROGOFF, K.–YANG, Y. [2024]: Rethinking China's growth. *Economic Policy*, 39. évf. 119. sz. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiae022>.
- RUDD, K. [2024]: *On Xi-jinping: How Xi's Marxist nationalism is shaping China and the world*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- SAUNDERS, E. S. [2025]: Imperial president at home, emperor abroad. *Foreign Affairs*, 104. évf. jún. 16/előpublikáció, online változat, utoljára letöltve: 2025. júl. 4. <http://foreignaffairs.com>.
- SHILLER, R. [2020]: Narratív közgazdaságtan. Hogyan hatnak a vírus módjára terjedő történetek a gazdaságra? HVG Könyvek, Budapest.
- SONIN, K. [2022]: The historical perspective of the Donald Trump puzzle: A review of Barry Eichengreen's *The populist temptation: economic grievance and political reaction in the modern era*. *Journal of Economic Literature*, 60. évf. 3. sz. 1029–1038. o. <https://doi.org/10.1257/jel.20201514>.
- SUETTINGER, R. L. [2024]: *The conscience of the Party: Hu Yaobang, China's Communist reformer*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- SURÁNYI-UNGER, T. [1952]: *Comparative Economic Systems*. McGraw Hill, New York.

- SZÉKELY P. ISTVÁN [2024]: Európai érték-e a társadalmi szolidaritás és méltányosság? Megjelent: *Győrffy és szerkesztőtársai* [2024] 140–147. o.
- TEMESI JÓZSEF (szerk.) [2025]: Közgazdasági Nobel-díjasok (2005–2024). Akadémiai Kiadó, Budapest. (Megjelenés alatt.)
- TO, Y. [2023]: Friends and foes: rethinking the party and Chinese Big Tech. *New Political Economy*, 28. évf. 2. sz. 299–314. o. <https://doi.org/10.1080/13563467.2022.2101633>.
- VALLI, V. [2021]: The power of technology in the US and China: a comparison. Megjelent: *Andreff, W. (szerk.): Comparative economic studies in Europe – a thirty year review*. Palgrave, Cham, 321–354. o.
- VOSZKA ÉVA [2024]: Egy gazdaságpolitikai paradigmaváltás sodrában. Megjelent: *Győrffy és szerkesztőtársai* [2024] 39–54. o.
- WAGENER, H.-J. [2023]: Comparative economic systems and economic theory. Megjelent: *Dallago–Casagrande* [2023] 27–49. o.
- XU, C. [2025]: Institutional genes: Origins of China’s institutions and totalitarianism. Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- YANG, L.–MILANOVIC, B.–LIN, Y. [2024]: Anti-corruption campaign in China: An empirical investigation. *European Journal of Political Economy*, 85. köt. 102559. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2024.102559>.
- YI, F. [2025]: The end of the Chinese dream. *Project Syndicate Quarterly*, március11.
- ZHANG, A. H. [2024]: High wire: How China regulates Big Tech and governs its economy. Oxford University Press, Oxford–New York.